

<https://doi.org/10.5944/uz.9788378425717.pp.85-100>

Lucyna Agnieszka Jankowiak

Instytut Sławistyki PAN

O NAJSTARSZYCH POŚWIADCZENIACH W POLSZCZYŹNIE LEKSEMU WARTOŚĆ

Celem niniejszego artykułu jest weryfikacja dotychczasowych ustaleń na temat najstarszych poświadczeń wyrazu *wartość* w języku polskim.

1. Ustalenia Jadwigi Puzyniny z lat 90. XX wieku a ustalenia współczesne

1.1. Jadwiga Puzynina, przedstawiając swoje badania nad językiem wartości, omówiła również krótko historię leksemu *wartość* w polszczyźnie¹. Jej zdaniem wyraz *wartość* to derywat od przymiotnika *wart(y)*, który jest germanizmem od st.d.nm. *Warda(e)*² lub od nm. przymiotnika *wert*³, odnotowanym według badaczki dopiero w *Thesaurussie* G. Knapiusza z 1621 roku⁴. Sam zaś rzeczownik *wartość* zdaniem J. Puzyniny ma poświadczenia dopiero z lat 70. XVIII wieku. Odwołując się do cytatu w słowniku S.B. Lindego oraz własnych poszukiwań w leksykonach epoki, J. Puzynina wskazała na teksty z 1775 i 1779 roku. Datowany na rok 1775 jest jeden z dwóch cytatów ze słownika

¹ J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 13-14; *eadem*, *O znaczeniu WARTOŚCI*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne* I, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993, s. 9-21.

² *Eadem*, *Język wartości*, s. 14: „Polska *wartość* jest derywatem od przymiotnika *wart(y)* zapożyczonego być może ze st. d. niem *Warda(e)* już w średniowieczu (choć przez *Słownik staropolski* nieotowanego i nieobecnego w słownikach Mączyńskiego i Knapiusza)”.

³ J. Puzynina, *O znaczeniu WARTOŚCI*, s. 10, przypis 2: „Podstawą tego zapożyczenia był przymiotnik niemiecki *wert*, który etymolodzy wywodzą z pie. **uert* – ‘kręcić, odwracać, poświadczonego w łac. *versus* ‘(na)przeciw’ (i polskim *wiercić, otwierać* itd.)”.

⁴ J. Puzynina, *O znaczeniu WARTOŚCI*, s. 10: „Przymiotnik *wart* pojawia się natomiast w *Thesaurussie* G. Knapiusza z 1621 r.”

S.B. Lindego – „Wartość zasług”⁵. Pochodzi on z pierwszego polskiego czasopisma literackiego wydawanego w latach 1770-1777, czyli z „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych z Różnych Autorów Zebranych”⁶. Z kolei poświadczenie leksemu *wartość* z 1779 roku według Puzyniny znalazło się w leksykonie Michała Abrahama Troca: „*Wartość* występuje po raz pierwszy w *Słowniku polsko-niemiecko-francuskim* Troca z 1779 r. z kwalifikatorem «Rechenk[unde]» (= arytmetyka)”⁷.

Jadwiga Puzynina podała również, że ani *wart*, ani *wartość* „nie są notowane w kartotekach *Słownika polszczyzny XVI w.*”⁸.

1.2. Od badań J. Puzyniny minęło 30 lat. Dziś jej ustalenia można skorygować dzięki dostępnym materiałom słownikowym XVI-XVIII stulecia. Od momentu poszukiwań J. Puzyniny wzbogaciła się bowiem podstawa źródłowa SPXVI i zaczęto publikować w postaci słownika materiały dla polszczyzny XVII i XVIII wieku.

Dzięki znanym dziś źródłom, a niedostępnym badaczce w latach 90. XX wieku, datę pojawienia się przymiotnika *wart* można przesunąć na XVI stulecie, został on bowiem ujęty w indeksie haseł SPXVI⁹. Indeks ten nie notuje jednak wyrazu *wartość*.

Można też uzupełnić, że wskazany przez Puzyninę cytat z Lindego „Wartość zasług” (z 1775 r.), pochodzący z „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych...”, to fragment opublikowanej tam *Ody II* Józefa Komorowskiego skierowanej do ks. biskupa Adama Stanisława Naruszewicza z okazji jego konsekracji. Jest to część wypowiedzi chóru bogiń:

Krol cię połączył z Sarbiewfkim w parze,
Stawiając nowe sławy ołtarze:
Chcąc **wartość** zaśluga uczcić w cnym poecie,
Krom wieńca z lauru w miedalnym portrecie,
Świątną Biskupow infułą ozdobia¹⁰.

⁵ Drugi cytat, który został przez Lindego bardzo skrócony: „Nie ubior ludziom wartości doda-je”, pochodzi ze zbioru pt. *Teatr Polski czyli zbiór Komedyi Drammy Tragedyi z najsławniejszych autorow Francuzkich tłumaczonych, i przez aktorów Polskich na Teatrze Warszawskim granych* (Warszawa, Lipsk 1780-1794, t. 29, s. 25). Sam cytat jest z komedii Molièra w pięciu aktach tłumaczonej przez Wojciecha Bogusławskiego, pt. *Ślub modny* z 1783 r. Cytat zamieszczony przez Lindego jest skrótem wypowiedzi Erasta, jednego z bohaterów utworu:

„Krzywdę WPan czynisz płci damskiej tak podle jej przypisując zadania; są wprawdzie takie, które chcą zapomnieć, że je Polska na swoim wychowała łonie, ale jest nierownie więcej tych, które znają, że nie ubiór ludziom **wartości** dodaje”.

W całym artykule pogrubienia leksemu *wartość* w cytatach pochodzą od autorki artykułu.

⁶ Zob. np. E. Aleksandrowska, *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne 1770-1777. Monografia bibliograficzna*, Wrocław 1959, s. 78, pozycja 289; *idem*, *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne (1770-1777)*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, wyd. 2 i poprawione, Wrocław-Kraków 1991, s. 687-690; J. Platt, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1770-1777. *Zarys monografii pierwszego polskiego czasopisma literackiego*, Gdańsk 1986.

⁷ J. Puzynina, *O znaczeniu WARTOŚCI*, s. 10.

⁸ *Ibidem*, s. 10.

⁹ Znalazły się tu hasła: *wart* (6), *warty* (1). Zob. <https://spxvi.edu.pl/indeks/> [dostęp listopad 2023].

¹⁰ „Zabawy Przyjemne y Pozyteczne z Rożnych Autorow Zebrane”, t. 12, cz. 1, Warszawa 1775, s. 10-11.

Z kolei informacje o pierwszym poświadczeniu leksemu *wartość* w słowniku M.A. Troca z 1779 roku trzeba zweryfikować. Puzynina miała zapewne na myśli pierwsze poświadczenie słownikowe, skoro wcześniej odwołała się do 1775 roku i cytatu z „Zabaw Przyjemnych i Pozytecznych...” Poza tym słownik z 1779 roku, na który się powołała, nosi inny tytuł: *Nowy dykcyonarz to jest mownik polsko-niemiecko-francuski*, t. 3, Lipsk 1779 [s. 2585: „Wartość, *f* Rechenk. Werth Gultigkeit. *Aritm.* Valeur, *f.* prix, *m.*”].

Trzeba też uzupełnić, że leksem *wartość* został zarejestrowany już we wcześniejszym słowniku Troca z 1772 pt. *Zupełny niemiecki y polski mownik...*, Lipsk 1772 [s. 733: „Geltung, *f.* wartość, *walor*; cena rzeczy”]¹¹.

Przed rokiem 1779, wskazanym przez Puzyninę, wyraz *wartość* został odnotowany jeszcze w słowniczku dołączonym do niemiecko-polskiej gramatyki pt. *Kurzgefaßte und deutliche Deutsch-Polnifche Grammatik...*, Breslau 1775 [s. 506: „Wartość, i ein Aequivalent, der Werth einer Sache”]¹².

Tym samym data pierwszych poświadczeń leksykograficznych leksemu *wartość* przesuwana się z 1779 roku, wskazanego przez J. Puzyninę, na rok 1772 i 1775.

Jeśli wziąć pod uwagę, że słowniki notują leksemy z pewnym opóźnieniem, to teoretycznie można datę pierwszego wystąpienia w polskim języku pisanym (nie tylko w leksykonach) jeszcze cofnąć. Potwierdza to wystąpienie wyrazu *wartość* w dziele Karola Wyrwicza (wskazanym przez Google Books, por. niżej) datowanym na 1770 rok pt. *Geografia powszechna czasow terazniejszych...* i wydanym w Warszawie. W dziale *O polityce* w rozdziale IV *O handlu Europy* znalazło się aż 5 poświadczeń w znaczeniu ekonomicznym, np. na s. 719:

Bank Sztokolmfki r. 1668 uftanowiony handluie pieniędzmi i pożyczca onych na dobra nieruchome dając trzy czwarte części **wartości** onych, na złota i srebra całą **wartość**; kleynotów żadnych nie przyjmuje. Tym sposobem najmniej 50 millionów talerów obraca się w handlu, to jest czwarta część **wartości** dóbr całego państwa.

Niestety i tę datę (1770) pisemnego poświadczenia leksemu *wartość* trzeba odrzucić. Powodem jest historia edycji dzieła Wyrwicza. Jak pisze K. Augustowska, *Geografia powszechna czasow terazniejszych...* została w rzeczywistości wydana w 1773 roku, a jej egzemplarze zostały opatrzone kartami tytułowymi albo z datą 1770, albo – z 1773:

Wyrwicz [...] opracował krótszy podręcznik geografii, pt. *Geografia powszechna*, który ukazał się w druku w 1773 r. Niektóre egzemplarze tej geografii noszą datę 1770. Stąd do naszych czasów dochowały się podręczniki, które otrzymały karty tytułowe albo z 1770, albo też z 1773 r. Pozornie wygląda to na dwie edycje, ale wystarczy przerzucić karty rzekomego wydania z r. 1770, aby

¹¹ Tak samo w wydaniu z 1791 r.

¹² Tak samo w wydaniach z 1794 i 1797 r.

przekonać się o omyłce. Już bowiem w przedmowie podaje Wyrwicz wiadomość o historii obcojęzycznej, wydanej w 1771 r., a przy opisie państwa moskiewskiego o pożarze Petersburga w 1771 r. Z opisu wysp Maskarenów na str. 555 również wynika, że autor kończył podręcznik w 1772 r.¹³

Prawdopodobnie niewiele dałoby również porównanie *Geografii powszechnej czasów terażniejszych...* z wcześniejszym dziełem K. Wyrwicza, tj. opublikowanym w 1768 roku w Warszawie podręcznikiem pt. *Geografia Czasów Terażniejszych...*¹⁴. Karol Wyrwicz wykorzystał niektóre fragmenty tego dzieła w *Geografii powszechnej czasów terażniejszych...*¹⁵. Na przykład powyższy cytat z oznaczonej na rok 1770 *Geografii powszechnej czasów terażniejszych...* został częściowo zredagowany na podstawie tekstu *Geografii Czasów Terażniejszych* z 1768 roku¹⁶ ze s. 492 (tutaj bez użycia wyrazu *wartość*):

Bank Sztokolmski roku 1668 ustanowiony pod dozorem sześciu Deputatów na Sejmie obranych y od Stanów na ten urząd wyfadzonych nie tylko kambierstwem handluje y lifty wexlarckie przedaie, ale też na zastawy pieniędzy pożyczka, dobra nieruchome bierze w zastaw, płacąc trzy czwarte części ceny onych; na złoto, srebro y wżysztkie towary, wyiawżzy kleynoty, skażeniu y zepfuciu niepodległe, daie równą summę cenie onych wewnątrzney. Tym sposobem czwarta część dobr ziemskich całego krolestwa, to ieść naymniey 50 millionow talerow bitych ieść w ustawiczney cyrkulacyi y obrocie.

Tym samym za najwcześniejsze poświadczenia leksemu *wartość* w tekstach należy uznać dopiero użycia z roku 1773. Jest to kilkanaście poświadczeń nie tylko z tekstu Karola Wyrwicza (5), lecz także z dzieł Feliksa Łojka (12), np. *Odpowiedz Na Skrypt Pod Tytułem Wykład Postępku Dworu Imperatorskiego Rossyjskiego...*, Petersburg 1773.

¹³ K. Augustowska, *Karol Wyrwicz*, [w:] *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, red. B. Olszewicz, Warszawa 1967, s. 126. FBC odesła do zeskanowanych w różnych bibliotekach cyfrowych egzemplarzy z datami 1770 i 1773. Każdy z nich jest opisany. W kilku bibliotekach cyfrowych (np. Polona, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa), mimo karty tytułowej z datą 1770, w opisie podawany jest jeszcze inny rok wydania (w nawiasie kwadratowym): [1772].

¹⁴ „Dzieło to było pomyślane jako pierwszy tom szczegółowej, kilkutomowej geografii świata [...], ukazało się w okresie represji politycznych Repnina i zostało przez niego objęte indeksem. Jezuci musieli podobno wycofać egzemplarze będące w druku; nawet sprzedane już wykupywano i niszczone, jak notują późniejsi pisarze. Los ten spotkał książkę za zamieszczenie w niej ujemnej opinii o władcach Rosji”. K. Augustowska, *op. cit.*, s. 126. Por. też: J.T. Lubomirski, E. Stawiski, S. Przestański, J.K. Plebański, *Encyklopedia wychowawcza*, t. 4, Warszawa 1890, s. 486; M. Fleszar, *Studia z dziejów geografii ekonomicznej w Polsce od połowy XVIII w. do r. 1848*, Warszawa 1956, s. 23, 28-29, 61. Automatyczne przeszukanie tekstu K. Wyrwicza z 1768 r. nie wykazało w nim obecności leksemu *wartość*.

¹⁵ Zob. np. *Encyklopedia powszechna*, t. 28, Warszawa 1868, s. 78; E. Sztymelska, *Obraz świata w „Geografii powszechnej czasów terażniejszych” Karola Wyrwicza*, [w:] *Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców 2*, red. M. Gaze, K. Kubacka, Łódź 2014, s. 185-190.

¹⁶ Warto dodać, że to dzieło z 1768 r. znalazło się wśród źródeł EXVII/XVIII (<https://sxvii.pl/zrodla> [dostęp listopad 2023]). Nie ma go jednak ani w zeskanowanej w RCIN kartotece słownika, ani w wersji papierowej. W EXVII/XVIII ma ono skrót *WyrwGeog*, co wyraźnie wskazuje na Wyrwicza, jednak jako autor został wymieniony Jan Stefan Wydźga, mimo że obok znalazły się aż 3 linki do tekstu Wyrwicza z 1768 r. W biogramach (<https://sxvii.pl/biogramy#osoba990> [dostęp listopad 2023]) jest tylko nazwisko i daty: „Jan Stefan Wydźga (1610-1685)”. K. Wyrwicz, który żył w l. 1717-1793, nie został tam przedstawiony.

2. Nieporozumienia dotyczące leksemu wartość w materiałach do słownika polszczyzny XVII i XVIII wieku

W dostępnych bazach polszczyzny XVII i XVIII wieku, tzn. *Elektronicznym słowniku języka polskiego XVII i XVIII wieku* oraz jego zeskanowanej kartotece w RCIN, leksem *wartość* się nie pojawił. Został odnotowany jedynie w bazie KORBA, czyli w *Elektronicznym korpusie tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)*, bazie tekstów barokowych, która stanowi chwilowo jedynie uzupełnienie EXVII/XVIII¹⁷. Wynika z niej, że rzeczownik *wartość* w znaczeniu ekonomicznym pojawił się w rękopisie obyczajowego tekstu z 1685 roku, powstałego w Krakowie, pt. *Transakcja albo opisanie całego życia jednej sieroty* autorstwa Anny Stanisławskiej (1651/1654-1700 lub 1701), krewnej Jana Sobieskiego. To pamiętnik napisany w formie ponad 70 trenów z marginesowymi uwagami wyjaśniającymi niejednokrotnie sens wierszowanej opowieści¹⁸. Jak twierdzą jego badacze, był przygotowywany do druku¹⁹.

Tak wczesne ustalenia J. Puzyniny dotyczące leksemu *wartość*, jego funkcjonowania w polszczyźnie, przesuwająby o całe stulecie: z 1775 na 1685 rok. Zaskakująca jest ta luka czasowa, w której nie można odnaleźć zapisów wyrazu *wartość* w tekstach (por. dalej). Niestety, doszło tu do pomyłki twórców KORBY i poświadczenia z 1685 roku nie można uznać za prawdziwe. Aby wyjaśnić przyczynę tego błędu twórców KORBY, należy podać kilka faktów.

Rękopis Anny Stanisławskiej znalazł A. Brückner w Bibliotece Publicznej w Petersburgu. Opisał jego zawartość w artykule z 1893 roku²⁰. Pod koniec 1934 roku – w wyniku działań strony polskiej – rękopis znalazł się w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Jednak dzieło A. Stanisławskiej wydane przez I. Kotową w 1935 roku w cyklu *Biblioteka*

¹⁷ Zob. np. A. Wieczorek, *Integracja Elektronicznego słownika języka polskiego XVII i XVIII wieku i Elektronicznego Korpusu Tekstów Polskich z XVII i XVIII Wieku okiem użytkownika i redaktora*, [w:] *Język polski – między tradycją a współczesnością. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego*, red. E. Horyń, E. Młynarczyk, P. Żmigrodzki, Kraków 2021, s. 547-560, https://doi.org/10.24917/9788380846258_44 [dostęp listopad 2023].

¹⁸ Powstały liczne prace na temat tego dzieła i jego autorki. Zob. bibliografię w D. Rott, *Kobieta z przemalowanego portretu. Opowieść o Annie Zbąskiej ze Stanisławskich i jej Transakcji albo Opisanie całego życia jednej sieroty* [...], Katowice 2004. Por. też z jedną z późniejszych prac np. M. Hawrysz, *Językowe ujęcie uczuć z kręgu smutku w poemacie Anny Stanisławskiej Transakcja albo opisanie całego życia jednej sieroty*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 55, 2021, s. 107-120. <http://doi.org/10.18778/0208-6077.55.06> [dostęp listopad 2023]. Język autorki był też przedmiotem pracy magisterskiej napisanej w 2009 r. pod kierunkiem prof. W. Bryłowej (*Język utworu Anny Stanisławskiej „Transakcja albo opisanie całego życia jednej sieroty przez żalodne treny od tejże samej pisane”*). Zob. <https://apd.umcs.pl/diplomas/79954/> [dostęp listopad 2023].

¹⁹ I. Kotowa, *Anna Stanisławska pierwsza autorka polska*, „Pamiętnik Literacki” 1934, s. 289.

²⁰ A. Brückner, *Źródła do dziejów literatury i oświaty polskiej. VII. Wiersze zbieranej drużyny. Pierwsza autorka polska i jej autobiografia wierszami*, „Biblioteka Warszawska” 1893, t. 4, s. 424-429.

Pisarzów Polskich (nr 85) zostało przygotowane na podstawie zdjęć tego rękopisu zrobionych jeszcze w Leningradzie. Wydawcą była PAU w Krakowie²¹. Jest to jedyne pełne i krytyczne wydanie tego pamiętnika. Zarówno rękopis, jak i jego zdjęcia zagięły w czasie wojny. Kolejne więc edycje, w dodatku fragmentaryczne, przygotowano na podstawie edycji I. Kotowej. Trzeba dodać, że wydanie opublikowane w 2003 roku w wydawnictwie Universitas (w cyklu *Klasyka mniej znana*) jest okrojone. Ograniczono liczbę trenów oraz usunięto marginesowe komentarze Stanisławskiej. Z kolei wydanie z 2013 roku²² to angielskie tłumaczenie części trenów (i uwag Stanisławskiej) poprzedzone obszernym wstępem po angielsku i opatrzone przekładem komentarzy Kotowej z wydania z 1935 roku pt. *A transaction, or an Account of the Entire Life of an Orphan Girl by Way of Plaintful Threnodies in the Year 1685. The Aesop Episode*.

Powyższe informacje, powszechnie dostępne w pracach dotyczących Stanisławskiej²³, pozwalają zrozumieć, dlaczego twórcy bazy KORBA włączyli materiał językowy z dzieła A. Stanisławskiej z druku, a nie z rękopisu. Jak również wyjaśniają, dlaczego podstawą był druk XX-wiecznego wydania I. Kotowej. W dalszej kolejności prowadzą one wprost do przedstawienia źródła błędu w bazie KORBA.

Wydanie I. Kotowej zostało opatrzone nie tylko *Wstępem* (s. III-X), lecz także jej *Objaśnieniami* zamieszczonymi na s. 210-226, po trenach A. Stanisławskiej. W bazie KORBA pojawił się rzekomy cytat ze Stanisławskiej z wydania I. Kotowej z informacją, że leksem *wartość* znalazł się na s. 214 [*sic!*] w zdaniu:

[...] jest sprawa o 1200 złotych, których Warszzycki nie wypłacił Janowi Nehrebskiemu, za co został skazany na infamję. Wtedy Warszzycki na ratuszu prywatnie zobowiązał się Nehrebskiemu spłacić 1200 zł, lub puścić mu w tej sumie dobra, byle mu tylko infamji nie zadawał. Na zakład swego słowa dał Warszzycki Nehrebskiemu pierścień z diamentem **wartości** 30.000 złp.

Autor przygotowujący hasło *wartość* w bazie KORBA uznał komentarz z lat 30. XX wieku autorstwa I. Kotowej do strofy 74 (zamieszczonej w jej edycji na s. 194-197) za XVII-wieczny tekst A. Stanisławskiej²⁴.

²¹ Wydanie dostępne w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej.

²² Książkę wydano bez roku wydania, więc datę podano za katalogiem BN.

²³ Por. prace I. Kotowej, D. Rotta.

²⁴ Tekst A. Stanisławskiej jest zarówno w spisie źródeł *Kartoteki Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII w.* – ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW (zob. RCIN), jak i w spisie źródeł w papierowej wersji *Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, t. 1, Kraków 1999, z. 1, s. LXVI. O pomyłce twórcy hasła *wartość* w bazie KORBA świadczy więc również fakt, że gdyby hasło *wartość* rzeczywiście wystąpiło u Stanisławskiej, pojawiłoby się także w papierowej kartotece słownika. Niekoniecznie jednak w jego elektronicznej wersji w związku ze sposobem dołączania nowych haseł do słownika. Dla porządku należy dodać, że na stronie internetowej EXVII/XVIII w zakładce *Źródła* przy dziele Stanisławskiej oprócz skrótu dzieła i linku do dzieła są informacje: „tekst z korby: tak cały tekst” oraz „tekst z kartoteki:?” (<https://sxvii.pl/zrodla> [dostęp listopad 2023]).

Tym samym jest oczywiste, że poświadczenie z 1685 roku leksemu *wartość* należy odrzucić.

3. W poszukiwaniu leksemu *wartość* w źródłach z XVII i XVIII stulecia

3.1. Nie znalazłam dotychczas żadnych XVII-wiecznych użyczeń wyrazu *wartość* ani w bazach, ani w słownikach (np. Knapiusza z 1621 i 1643, Brzezwickiego z 1632, Dasy-podiusa z 1642, Szyrwiada z 1677, Elgera z 1683). Tym samym należy uznać, że w świetle dotychczasowych źródeł leksem *wartość* nie ma poświadczeń w XVII stuleciu.

3.2. Przeszukanie XVIII-wiecznych źródeł (głównie z pomocą wyszukiwarki Google Books)²⁵, w tym słowników gromadzących materiał leksykalny z tego okresu, pozwoliło ustalić, że wyraz *wartość* ma poświadczenia, nawet bardzo liczne i w bardzo różnych tematycznie oraz gatunkowo tekstach, dopiero od lat 70. XVIII stulecia (co potwierdza sugestie J. Pużyny, czego dowiodło przeszukanie na potrzeby niniejszego artykułu tekstów z lat 1770-1799. W sumie znalazłam dla tego okresu 972 poświadczenia wyrazu *wartość* w 115 tekstach. Liczba dzieł w ciągu tych 30 lat wyraźnie się różni. O ile dla lat 80. i 90. XVIII stulecia jest podobna (50), o tyle dla lat 70. XVIII stulecia jest dużo mniejsza (14). Por. tabelkę.

Rok	Liczba źródeł (w tym słowniki)	Frekwencja
1770-1779	14	70
1780-1789	50	574
1790-1799	51	328
Razem	115	972

Znalezione teksty to zarówno oryginalne dzieła polskie, np. Hugo Kołłątaj, *Uwagi nad Pismem, które wyszło w Warszawie, z Drukarni Dufourowskiej pod tytułem Seweryna Rzewuskiego Hetmana Polnego Koronnego Sukcesyji tronu w Polszcze rzecz*

²⁵ Z wyszukiwarki korzystano w okresie od lipca do listopada 2023 r. Trzeba tu wskazać na pewne problemy związane z jej wykorzystaniem: 1) w różnych okresach mogła dla tych samych lat dawać różne wyniki; 2) odmienne rezultaty pojawiały się też przy poszukiwaniu poświadczeń dla poszczególnych lat z XVIII w., np. r. 1790, oraz przy całościowym wyszukiwaniu dla l. 1770-1799; 3) konieczne było ponowne automatyczne przeszukiwanie tekstów wskazanych przez Google Books (czasem nawet w dwóch różnych formatach: DjVu i pdf), bo wyszukiwarka nie wskazywała wszystkich użyczeń leksemu *wartość*; 4) ze względu na różny stan zeskanowanych tekstów i stąd trudności w automatycznym przeszukiwaniu leksemu *wartość*, wszelkie dane statystyczne w niniejszym artykule trzeba traktować jako orientacyjne, a nie ostateczne.

krótka, Warszawa 1790, jak i tłumaczenia obcych prac, np. *Luzyada Kamoensa czyli Odkrycie Indyy Wschodnich. Poema w Pieśniach Dzieięciu, Przekładania Jacka Przybylskiego*, Kraków 1790. Znalazły się tu również kolejne wydania tych samych tekstów, np. *Kurzgefaßte und deutliche Deutfch-Polnifche Grammatik...*, Breslau 1775 i wydania z 1794 i 1797.

3.3. W XVIII-wiecznych dziełach wyraz *wartość* najczęściej pojawił się w tekstach z zakresu prawa (46), np. *Konstytucye seymu ordynaryinego warszawskiego roku MDCCLXXVI...*, Warszawa 1776; Andrzej Zamoyski, *Zbior praw sądowych na mocy konstytucyi roku 1776*, Warszawa 1778; *Prawo polityczne i cywilne Korony Polskiej y Wielkiego Xięztwa Litewskiego to iest Nowy zbior praw Oboygą Narodow...*, t. 2, Warszawa 1791.

Użyty został również w dziełach należących do literatury pięknej (10): prozatorskich i wierszowanych, np. *Historya czyli dzieie i przygody przedziwnego Don Quizzotta z Manszy z hiszpanskiego na francuzkie a teraz na polskie przełożone przez F.H.P.K.M.*, t. 3, Warszawa 1786; Franciszek Dmochowski, *Sztuka Rymotworcza. Poema we Czterech Piesniach*, Warszawa 1788.

Liczba pozostałych typów tekstów, w których występuje wyraz *wartość*, jest niewielka. Między innymi są to prace z zakresu botaniki (5, np. Bonifacy Stanisław Jundziłł *Botanika stosowana...*, Wilno 1779), zoologii (1, Krzysztof Kluk, *Zwierząt domowych i dzikich osobliwie krajowych, historii naturalney poczătki...*, Warszawa 1780), nauk ścisłych: matematyki (5, np. Simon L'Huilier, *Algiebra Dla Szkół Narodowych*, Warszawa 1782) oraz fizyki (Franciszek Scheidt, *O elektryczności uważaný w ciałach ziemskich i atmosferze*, Kraków 1786). Ponadto – historii (6, np. Karol Wyrwicz, *Historya powszechna skrocona...*, t. 1, Warszawa 1787) i myśli politycznej (6, np. Józef Pawlikowski, *Mysli polityczne dla Polski*, Warszawa 1789), wojskowości (2, np. Johann Ludwig Högrewę (tłum. Józef Łęski), *Teoretyczna i praktyczna nauka żołnierskich rozmiarow czyli miernictwo woienne...*, Warszawa 1790), geografii (2, np. Karol Wyrwicz, *Geografia powszechna czasow teraznieyszych...*, Warszawa 1773) i ekonomii (2, np. Jan Ferdynand Nax, *Wykład pocztątkowych prawideł ekonomiki polityczney...*, Warszawa 1790).

Leksem *wartość* pojawił się także w dziełach religijnych (7, np. Rafał Gurowski, *Dzieie Pisma Świętego, ktore oznaczaią stworzenie swiata, oraz inne taiemnice...*, Łowicz 1782; Cesar de Saint-Réal, *Życie Jezusa Chrystusa*, Poznań 1796), filozoficznych (3, np. Grzegorz Zachariaszewicz, *Krotki Zbior Starozytnych Moralistow*, t. 4, Łowicz 1785), a także – w prasie (2, np. „Kuryer Litewski” 1796), encyklopediach (2, np. Ignacy Krasicki, *Zbior Potrzebnieyszych Wiadomości, Porządkiem Alfabetu Ułożonych*, t. 2, Warszawa i Lwów 1781) i słownikach (7, np. Troca).

3.4. Analiza znaczeń wyrazu *wartość* w tekstach z lat 1770 -1799 pokazuje, że w tym czasie funkcjonował on już w 3 znaczeniach: ekonomicznym, matematycznym i aksjologicznym, co potwierdza ustalenia J. Puzyniny²⁶. Dominowało jednak w tym okresie w ww. tekstach znaczenie ekonomiczne (93 teksty²⁷, 727 użyc, tj. 74,8% użyc).

Poświadczenia *wartości* w znaczeniu ekonomicznym pojawiły się m.in. w pracy z zakresu ekonomii Jana Ferdynanda Naxa, *Wykład początkowych prawideł ekonomiki polityczney...*, Warszawa 1790, s. 136: „Niech każdy poddany dopoty od kaźdey krowy po ćwiartowce maźła i po kilka fztuk fera oddaie, dopoki ich **wartość** nie zapłaci, od owiec zaś nim się w tym uści, niech do dworu odda iedną ftrzygę wełny [...]”.

Znaczenie ekonomiczne tego wyrazu poświadcza też definicja w *Mysłach politycznych dla Polski* (Warszawa 1789) Józefa Pawlikowskiego, s. 238: „**wartość** czyli walor pieniędzy [...]”.

Omawiane znaczenie potwierdzają także ówczesne słowniki (7), jak np. wymienione już: leksykon Michała Abrahama Troca *Zupełny niemiecki y polski mownik...*, Lipsk 1772 oraz słowniczek dołączony do niemiecko-polskiej gramatyki z 1775 roku.

Kolejne słownikowe poświadczenia leksemu *wartość* w znaczeniu ekonomicznym pochodzą z lat 80. XVIII wieku (Daniela Vogla, *Polnisch-Deutsches Lexicon mit einem deutschen Register versehen...*, Breslau 1786) oraz lat 90. XVIII stulecia (np. Andreas Polsfus, *Polnisches Lesebuch für Anfänger*, Breslau 1797).

Wyraz *wartość* w znaczeniu ekonomicznym jest obecny w latach 1770-1799 w dziełach o różnej tematyce. Między innymi w tzw. literaturze pięknej, np. w przekładzie Cervantesa, *Historia czyli dzieie i przygody przedziwnego Don Quisotta z Manszy z hiszpańskiego na francuzkie a teraz na polskie przełożone przez F.H.P.K.M.*, t. 3, Warszawa 1786, s. 432: „Ugodził się potym z Rybakami, za **wartość** łodzi, kazawszy im dać piędziesiąt Realow, ktore Sanżzo wylczył [...]”.

Ponadto wystąpił w tym znaczeniu w dziełach dotyczących:

– geografii, np.

Karol Wyrwicz, *Geografia powszechna czasow terazniejszych...*, Warszawa 1773, np. s. 722: „**Wartość** czerwonych złotych w Połzycze od roku 1250 [...]”;

– prawa, np.

Andrzej Zamoyski, *Zbior praw sądowych na mocy konstytucyi roku 1776*, Warszawa 1778, s. 90:

²⁶ Odwołuję się tu do podziału znaczeń zaproponowanego przez J. Puzyninę. Zob. np. J. Puzynina, *O znaczeniu WARTOŚCI*.

²⁷ Gdy zliczy się liczbę tekstów z poświadczeniami 3 znaczeń wyrazu *wartość*, będzie ona wyższa niż 115, ponieważ niektóre dzieła zaświadcniają więcej niż jedno znaczenie omawianego leksemu.

Chłop uciekający, jeżeli inwentarz gruntowy zabrał, dziedzic cztery lata mieć będzie czaŃu, prawem o niego czynić y odzyskać, a po wyszłych tych leciech, dawność oJobę chłopa, żonę y jego dzieci, z któremi uszedł, wolnemi uczyni. Ale co się tycze inwentarza zabranego, o zapłacenie tego **wartości**, lat 10. Panu czynić wolność pozostaje, a tę **wartość** Sąd Grodzki decydować będzie, gdyby bez – proporcjonalną Pan sobie formował.

Prawa konstytucje y przywileje Krolestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego..., Warszawa 1782, np. s. 139: „gdyby na przykład Krolewszczyzna podana była na czynsz, pięć tysięcy Złotych Polskich rocznie, a przeto dziesięć tysięcy Złotych Polskich **wartość** otrzymujący powinien płacić Kommissyi tysiąc Złotych Polskich przy odebraniu Kontraktu [...]”;

– botaniki:

Bonifacy Stanisław Jundziłł *Botanika stosowana...*, Wilno 1779, s. 302 (tj. w wydaniu z 1799 r.): „W R. 1770 przywieziono z Jamaiki do Anglii 2249 Bal Bawełny: ceniąc każdą na 10 Funtow Sterlingow, wyniesie **wartość** 22490. F. S.”

Krzysztof Kluk, *Roslin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych, osobliwie kraiovych... utrzymanie, rozmnożenie, i zażycie*, t. 3, Warszawa 1781, np. s. 155: „Namienia P. Thull, że pewny wyrobiwszy rolę, gdy iej nie miał czym zasiał, zostawił otłogiem, w przyszłym roku powtornie wyrobił i zasiał, aliści **wartość** urodzaiow przewyższyła **wartości** gruntu”;

– matematyki:

Simon L'Huilier, *Algiebra Dla Szkół Narodowych*, Warszawa 1782, s. 287: „**Wartość** 10 pierwszych pożyczek, wraz z procentem od nich...93000”;

– religii:

Cesar de Saint-Réal, *Życie Jezusa Chrystusa*, Poznań 1796, s. 290: „**Wartość** tey Summy bardzo ieft niepewna. Są Autorowie, którzy ją wynoszą do 300. talarów: lecz zdanie prawie od wszystkich przyjęte, czyni ją tylko bydź równą szacunkowi 12. Talarów”.

Niemało (206; 21,2% użyć) w zebranych materiale z lat 1770-1790 jest poświadczeń leksemu *wartość* w znaczeniu matematycznym. Pochodzą one jednak z zaledwie kilku tekstów w tym z 4 dzieł specjalistycznych tj. 3 matematycznych: Jana Śniadeckiego (1783) i dwóch wydań pracy Ignacego Zaborowskiego (1786, 1792) oraz jednej pracy z zakresu fizyki (*Fizyka dla szkół narodowych, część I Mechanika*, Kraków 1792):

Jan Śniadecki, *Rachunku Algebraicznego Teorya Przystósowaná do linii krzywych*, Kraków 1783, np. s. 3: „Takowé podziały nazywać będziemy ODCINKAMI (*Abscisae*), które będą wyrażać pewné oznaczone **wartości** ilości odmiennéy x ”;

Ignacy Zaborowski, *Jeometrya praktyczna*, Warszawa 1786, np. s. 44: „Można iednak przez proporcją wynaleźć wartość kątów odpowiadających całóm, które umieszczone nie są”;

Ignacy Zaborowski, *Fizyka dla szkół narodowych, część I Mechanika*, Kraków 1792, np. s. 312: „Zrównanie to daie szukaną wartość wysokości [...]”.

Również jeden z ówczesnych słowników M.A. Troca (1779), wymieniony już przez J. Puzyninę, notuje wyraz *wartość* w znaczeniu matematycznym (por. wyżej).

Z kolei leksem *wartość* w znaczeniu aksjologicznym pojawił się aż w 27²⁸ tekstach. Są to zwykle pojedyncze użycia, dlatego całkowita frekwencja tego znaczenia wynosi w tych dziełach zaledwie 39, czyli 4% wszystkich wystąpień leksemu *wartość* w latach 1770-1799. Znaczenie aksjologiczne poświadczają teksty o różnej tematyce, m.in.

– religijnej, np.

O Świątobliwosci y obowiązkach Kapłanow xiega trzecia..., Wilno 1782, s. 199:

[...] o mój Boże, jak wiele łajk ja utraciłem przez moje niedbalstwo, zem ich nie szukał i nie prosił przy M[is]zach Świętych, które dotąd prawilem! [...] Łączę zaty[m] Oycze Przedwieczny moje proźby z proźbami JEZUSA Chrystufa, i przez miłość tegoż Syna Twoiego, którego dnia dzisiejszego mam offiarować, proźbę Cię nayprzód, ażebyś dał mi odpuszczenie w[szyst]kich grzechow moich, za które żałuję z całego serca mego. A potym day mi poznać **wartość** nie[skończoną], którą ty ma[is]z, żebyś był kochany i obowiązek nie[skończony], który mnie każe kochać Cię dla Twoiey dobroci i dla Twoiey miłości, którą mi okazywałeś, i day mi siłę, ażebym mógł Jię oderwać od w[szyst]kich affektow ziem[sk]ich i żebym zabawiał serce moje szczerulnie miłością Twoią naywyżze dobro, który mię tak barzo ukochałeś.

Liborius Sinischalchi, *Wiadomosc o rzeczy zbawienia wiecznego*, Berdyczów 1797, s. 329:

[...] ieżeli Bóg w Nayświęt[szej] Eucharyfji okazuje zbytek tak wyfokiey łajkawości, że uniża swóy Maieftat aż do upokorzenia, [...] iakże więcey my, przy[stę]pując do Nayświęt[szego] Sakramentu, mamy Jię upokarzać, i wyznawać, że nie tylko żadney nie mamy **wartości** tak wyfokiey dla nas łajki, ale ow[ym]zem za[st]łuzyliśmy, żebyśmy oddaleni byli.

– historycznej, np.

Antoine de Fériol de Pont-de-Veyle, *Oblężenie Miasta Kale. Wiadomość Historyczna z Francuzkiego przełożona*, Wilno 1782, np. s. 86: „Kocha Jię tedy, mówił jam do siebie, jeżeli miłość moia nie mogła ią dotknąć, powinna jey była przynajmniej dać poznać własn[ą] jey **wartość**, i wybawić ją od słabości i w[st]ydu kochania tego, który jey nie kocha”;

– wojskowej, np.

Franciszek Kiński, *Elementarz służby wojskowej tłumaczony ... przez A.F.B.G.A.K. oficera polskiego...*, Warszawa 1787, s. 462:

Autor bez doświadczenia pi[is]zący, nie ieft godzien wiary, gdy ieft znaiomy, po Dziele iego miarkować można, czyli Jię nie zapęda nad możność do[sk]onałości swoiey, gdy nie znaiomy, sposób pi[is]ania wnet go wyda, czyli umiejętnośc[ią] swoią w[sp]arty gruntownie wytu[ż]cza materyą, lub

²⁸ W niektórych tekstach pojawiają się jednocześnie znaczenia ekonomiczne i aksjologiczne.

czyli nic do końca nie doprowadzając, uderza tylko, iak bąk, o wŹyŹtko, i błyskota tylko światłem świetney umiejętności; z takich okazujących Źię właŹności, **wartość** Autora poznawać potrzeba.

– politycznej, np.

Myśli patryotyczno-polityczne do Stanow Rzeczypospolitey Polskiej, na Seym 1788. roku zgromadzonych... spisane, część 1, [br. m.] 1788, s. 20:

Co Źię zaś dotyczy fortragów na wyżŹszych Officyerów, te niechby iuŹ były od Woiewody, lub StaroŹty, w Źwoim Powiecie; przecie i tu wzgląd maiąc na rekomendacye Podpułkownicze, które naturalnie zawŹze z obowiaŹku Źwoiey rangi, mieŹzkaiąc przy Dywizyi, naylepiey znać może **wartość** i zdolność kaŹdego z Źwoich podkommendnych.

RównieŹ w dziełach literatury pięknej pojawia się wyraz *wartość* w tym znaczeniu, np. u Franciszka Dmochowskiego (*Sztuka Rymotworcza. Poema we Czterech Pieśniach*, Warszawa 1788, s. 2-3):

Płodną zawsze Natura w wyborne dowcipy,
Różne między nie dzieli dary Aganippy:
Ten słodkim rymem ognie miłosne opiéwa,
Ten ostrym Epigrammem wskróŹ serca przesywá,
Ow śmiałem piórem głosi Bohaterskie dzieie,
Ow wdzięcznym tonem nuci lasy, łąki, knieie:
Ow piękne przypowieŹci, i baieczki prawi,
Ow trwoŹy lud na scenie, ów wesoło bawi.
Ale częŹtokroć dowcip, co sobie pochlebia,
Nie znaiąc swéy **wartości**, zamiaru uchybia:
Porwie się na rzecz wielką rymy zbyt śmiałemi,
A co miał górno latać czółga się po ziemi.

3.5. Zadomowienie się w polszczyźnie od 2. poł. XVIII wieku leksemu *wartość* potwierdza nie tylko jego rozwój znaczeniowy i uzyskiwanie, obok znaczenia ekonomicznego, nowych znaczeń (matematycznego i aksjologicznego), lecz także jego aktywność słowotwórcza. Skupię się tu wyłącznie na powstałych drogą derywacji składniowej połączeniach wyrazowych. W tekstach z lat 1770-1799 pojawiło się ich 71 (w tym 6 w wariantach, np. *nadzwyczajna wartość* || *wartość nadzwyczajna*). Połączenia te wystąpiły 156 razy. Ich konteksty, jak również ich powtarzalność, wskazują, że mają one status ówczesnych terminów – z nielicznymi wyjątkami – o ustabilizowanej budowie. O ich statusie terminu świadczą pojawiające się czasem definicje, np. w *Ustawach cywilnych dla Galicyi Zachodniej. Część druga*, Wiedeń 1797, s. 12: „Naznaczenie **wartości** dla rzeczy, zowie Źię iey oŹzacowaniem; naznaczona **wartość** zowie Źię iey ceną [...]”.

Większość (61) z tych 71 połączeń wyrazowych ma znaczenie ekonomiczne (np. *wartość rzeczy*, *wartość dochodów*, *wartość dóbr*). Łączna frekwencja zestawień w tym znaczeniu to 143. Cztery połączenia wyrazowe (o f = 7) mają znaczenie aksjologiczne

(np. *wartość nieskończona, wartość wolności, wartość zdrowia*). Znaczenie matematyczne ma 6 zestawień, które zaświadczone są zaledwie raz (np. *podziałka wartości, wartość boku, wartość kąta*).

Tylko jedno zestawienie – *wewnętrzna wartość* – jest polisemiczne i wystąpiło zarówno w znaczeniu ekonomicznym (*wewnętrzna wartość* || *wartość wewnętrzna* $f = 32$), jak i aksjologicznym ($f = 3$). Termin ten ma najwyższą frekwencję wśród zebranych połączeń wyrazowych.

Aż 49 zestawień zostało poświadczonych zaledwie raz (np. *specyfikowana wartość, wartość dochodów, wartość fortuny, wartość kapitalna, wartość kapitału, wartość nieruchomości, wartość obostrzonych dóbr, wartość szkody*). Pozostałe zestawienia wystąpiły w omawianych tekstach od 2 (np. *wartość towaru*) do 13 razy ($f = 6$, np. *wartość dóbr*; $f = 5$, np. *wartość produktów*; $f = 4$, np. *wartość hipoteki*; $f = 3$, np. *podwyższona wartość*; $f = 2$, np. *wewnętrzna wartość rzeczy*).

4. Podsumowanie

Dzięki analizie materiałów, które poświadczają najstarsze użycia w polszczyźnie wyrazu *wartość*, udało się skorygować ustalenia J. Puzyniny z lat 90. XX wieku.

W świetle dostępnych dziś źródeł najwcześniejsze poświadczenia słownikowe leksemu *wartość* są z roku 1772 (wg Puzyniny z 1779 r.), a najstarsze użycia tego rzeczownika w tekstach ($f = 20$) pochodzą z 1773 roku (zdaniem Puzyniny, z 1775 r.). Zakładając jednak, że leksykony rejestrują z opóźnieniem funkcjonujące w języku wyrazy, a drukowane prace przygotowywane są przez autorów wcześniej, można cofnąć tę granicę funkcjonowania leksemu *wartość* w polszczyźnie o kilka lat. Jak jednak pokazała powyższa charakterystyka, przesunięcie to nie może przekroczyć wieku XVIII. Zdecydowanie należy odrzucić rok 1685 wskazany przez bazę KORBA, bo jest to zwyczajna pomyłka twórców bazy w odczytaniu dzieła i oddzieleniu tekstu z XVII wieku od komentarza z XX wieku.

Znaczna frekwencja wyrazu *wartość* w części dzieł od lat 70. XVIII wieku zdaje się również sugerować, że nieco wcześniej musiał występować w języku. W 21,7% (tj. 25) tekstów frekwencja tego leksemu wynosi powyżej 9. W sumie w tych 25 dziełach znalazło się blisko 70% (tj. 677; 69,7%) wszystkich użyć rzeczownika *wartość* w zebranym materiale z lat 1770-1799. Trzeba podkreślić, że są to jedynie orientacyjne dane, uzyskane na podstawie tekstów wskazanych przez dość zawodną wyszukiwarę, co nawet nie oznacza, że są to wszystkie dzieła zeskanowane i udostępnione w internecie.

Leksem *wartość*, mimo wyraźnego nabywania statusu terminu (gł. ekonomicznego), ma w XVIII stuleciu przede wszystkim pozycję wyrazu funkcjonującego w różnych

stylach ówczesnej polszczyzny²⁹, o czym świadczy jego obecność w różnorodnych (tematycznie i gatunkowo) tekstach epoki. Leksem ten wystąpił zarówno w słownikach z językiem polskim, jak i w podręcznikach, opracowaniach naukowych i tekstach artystycznych. Znalazł się w dziełach pierwotnie napisanych po polsku i w przekładach (np. tekstów naukowych i literatury pięknej). Zwraca uwagę jego liczna reprezentacja w dziełach prawniczych, ale może to być przypadkowe, bo w artykule korzystano z wyszukiwarki, która – co już podkreślano – przeglądała jedynie teksty udostępnione w sieci.

W XVIII wieku dominuje znaczenie ekonomiczne wyrazu *wartość* nad znaczeniem matematycznym i dopiero wchodzącym znaczeniem aksjologicznym³⁰.

Nie można pominąć faktu, że chociaż znaczenie aksjologiczne nie ma zbyt wielu poświadczeń w pojedynczych tekstach, to jednak występuje w stosunkowo dużej liczbie różnorodnych dzieł. Pojawienie się tego znaczenia już w latach 70. XVIII wieku odnotował w XIX stuleciu S.B. Linde w swoim leksykonie. Wskazała również na to J. Puzynina. Najpopularniejsze znaczenie ekonomiczne jest licznie poświadczony w wielu dziełach o zróżnicowanej tematyce. Z kolei znaczenie matematyczne leksemu *wartość* pojawiło się głównie w (nielicznych) tekstach specjalistycznych i tam osiągnęło wysoką frekwencję. Wymienione znaczenia mają również poświadczenia w słownikach z epoki.

Zadomowienie leksemu *wartość* w polszczyźnie w 2. poł. XVIII wieku udowadnia nie tylko frekwencja tego wyrazu w tekstach, jego rozwój znaczeniowy, lecz także jego aktywność słowotwórcza, której efektem było m.in. powstawanie zestawień o statusie terminów ekonomicznych głównie od lat 80. XVIII stulecia.

Powyższe wnioski, które uzupełniają uwagi J. Puzyniny z lat 90. XX wieku, pokazują, że uzasadniony jest postulat umieszczenia hasła *wartość* w tak ważnym dla wiedzy o historii polskiej leksyki dziele jakim jest *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*.

Z czasem powyższe ustalenia dotyczące obecności leksemu *wartość* w polszczyźnie mogą się zmienić. Zwłaszcza po zwiększeniu liczby źródeł EXVII/XVIII, bo, jak piszą jego twórcy, „zwyciężyła koncepcja słownika z zawsze otwartym kanonem źródeł, który

²⁹ Por. J. Puzynina, *O znaczeniu WARTOŚCI*, s. 14: „Warto zwrócić uwagę na rozkład znaczeń wartości w różnych odmianach współczesnego języka polskiego: *wartość* w znaczeniach ekonomicznym, arytmetycznym oraz aksjologicznym określającym należy do języka ogólnego, w znaczeniu aksjologicznym «usamodzielnionym» ‘tego, co dobre’ – do języka polskiej humanistyki, w znaczeniu aksjologicznym obejmującym ‘to, co dobre i to, co złe’ – do języka aksjologii. Również poza językiem ogólnym jest znaczenie logiczne (*wartość prawdy* lub *falszu* i *wartości zmiennych*)”.

³⁰ Por. *ibidem*, s. 13: „Jak na to wskazują cytaty słownikowe, a także teksty zamieszczone w antologii S. Jedynaka *Etyka polska w latach 1863-1918* (Warszawa 1977), w humanistyce polskiej to usamodzielnione znaczenie wartości zaczyna wchodzić w obieg dopiero na przełomie XIX i XX w.”

warto stale rozszerzać o dopiero odnalezione czy udostępnione teksty”³¹. Być może więc po dodaniu nowych dzieł będzie można w EXVII/XVIII i bazie KORBA (dziś do 1772 r.) znaleźć jeszcze inne wystąpienia wyrazu *wartość*.

Niejako na marginesie poszukiwań leksemu *wartość* w EXVII/XVIII i bazie KORBA pojawić się powinien postulat weryfikacji zawartych tam materiałów leksykalnych (por. mylne odczytanie tekstu z 1685 r.) oraz sposobu opracowania źródeł (por. tekst K. Wyrwicz za przypisanym innemu autorowi).

Bibliografia

- Adamiec D., Gruszczyński W., Majdak M., Żółtak M., *Barokowa polszczyzna w Internecie, czyli „Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku”*, „LingVaria” 2023, R. XVIII, 1(35), s. 113-124.
- Aleksandrowska E., *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne (1770-1777)*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, wyd. 2 i poprawione, Wrocław-Kraków 1991, s. 687-690.
- Aleksandrowska E., *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne 1770-1777. Monografia bibliograficzna*, Wrocław 1959.
- Augustowska K., *Karol Wyrwicz*, [w:] *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, red. B. Olszewicz, Warszawa 1967, s. 117-137.
- Brückner A., *Źródła do dziejów literatury i oświaty polskiej. VII. Wiersze zbieranej drużyny. Pierwsza autorka polska i jej autobiografia wierszami*, „Biblioteka Warszawska” 1893, t. 4, s. 424-429.
- Encyklopedia powszechna*, t. 28, Warszawa 1868.
- EXVII/XVIII – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, <https://sxvii.pl/#> [dostęp listopad 2023].
- Fleszar M., *Studia z dziejów geografii ekonomicznej w Polsce od połowy XVIII w. do r. 1848*, Warszawa 1956.
- Hawrysz M., *Językowe ujęcie uczuć z kręgu smutku w poemacie Anny Stanisławskiej Transakcja albo opisanie całego życia jednej sieroty*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 2021, 55, s. 107-120, <http://doi.org/10.18778/0208-6077.55.06> [dostęp listopad 2023].
- Kartoteka Słownika języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku, RCIN. <https://www.rcin.org.pl/dlibra/publication/20029?language=en#description> [dostęp listopad 2023].
- KORBA – *Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)*.
- Kotowa I., *Anna Stanisławska pierwsza autorka polska*, „Pamiętnik Literacki” 1934, s. 267-290.
- Lubomirski J.T., Stawiski E., Przestański S., Plebański J.K., *Encyklopedia wychowawcza*, t. 4, Warszawa 1890.
- Platt J., *„Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1770-1777. Zarys monografii pierwszego polskiego czasopiśma literackiego*, Gdańsk 1986.
- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.
- Puzynina J., *O znaczeniu WARTOŚCI*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne I*, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993, s. 9-21.
- Rott D., *Kobieta z przemalowanego portretu. Opowieść o Annie Zbąskiej ze Stanisławskich i jej „Transakcji albo Opisanie całego życia jednej sieroty [...]”*, Katowice 2004.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, <https://spxvi.edu.pl> [dostęp listopad 2023].
- Stanisławska A., *Transakcja albo opisanie całego życia jednej sieroty przez żalodne treny od tejszej samej pisane roku 1685*, wyd. I. Kotowa, Kraków 1935.

³¹ D. Adamiec, W. Gruszczyński, M. Majdak, M. Żółtak, *Barokowa polszczyzna w Internecie, czyli „Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku”*, „LingVaria” 2023, R. XVIII, nr 1(35), s. 116.

Sztymelska E., *Obraz świata w „Geografii powszechnej czasów teraźniejszych” Karola Wyrwicza*, [w:] *Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców 2*, red. M. Gaze, K. Kubacki, Łódź 2014, s. 185-190.

Teatr Polski czyli zbiór Komedyi Drammy Tragedyi z najsławniejszych autorów Francuzkich tłómaczonych, i przez aktorów Polskich na Teatrze Warszawskim granych, t. 29, Warszawa-Lipsk 1780-1794.

Wieczorek A., *Integracja Elektronicznego słownika języka polskiego XVII i XVIII wieku i Elektronicznego Korpusu Tekstów Polskich z XVII i XVIII Wieku okiem użytkownika i redaktora*, [w:] *Język polski – między tradycją a współczesnością. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego*, red. E. Horyń, E. Młynarczyk, P. Żmigrodzki, Kraków 2021, s. 547-560, <https://doi.org/10.24917/9788380846258.44>.

„Zabawy Przyjemne y Pozyteczne z Różnych Autorow Zebrane”, t. 12, cz. 1, Warszawa 1775.

O najstarszych poświadczeniach w polszczyźnie leksemu *wartość*

STRESZCZENIE: Artykuł, odwołując się do badań J. Puzyniny z lat 90. XX wieku oraz przede wszystkim do słowników z XVII- i XVIII-wieczną leksyką, weryfikuje dotychczasowe ustalenia na temat najstarszych poświadczeń wyrazu *wartość* w języku polskim. W świetle dostępnych dziś źródeł najwcześniejsze użycia słownikowe leksemu *wartość* pochodzą z roku 1772 (wg Puzyniny z 1779 r.), a najstarsze użycia z innych tekstów są z 1773 r. (zdaniem Puzyniny, z 1775 r.). Leksem *wartość*, licznie poświadczony od lat 70. XVIII wieku, mimo wyraźnego nabywania statusu terminu (głównie ekonomicznego), ma przede wszystkim pozycję wyrazu funkcjonującego w różnych stylach ówczesnej polszczyzny, o czym świadczy jego obecność w różnorodnych tematycznie i gatunkowo tekstach epoki w 3 znaczeniach: ekonomicznym, matematycznym i aksjologicznym.

SŁOWA KLUCZOWE: polszczyzna XVIII wieku, leksem *wartość*, *Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)* [KORBA], *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*

On the oldest attestations of the lexeme *wartość* in Polish

SUMMARY: The article, referring to J. Puzynina's research of the 1990s and, above all, to dictionaries with 17th- and 18th-century lexis, reviews the current findings on the oldest attestations of the word *wartość* (En: *value*) in Polish. In the light of the sources available today, the earliest dictionary uses of the lexeme *wartość* date from 1772 (according to Puzynina from 1779) and the oldest uses in other texts date from 1773 (according to Puzynina from 1775). Although the lexeme *wartość*, attested in large numbers since the 1770s, was evidently acquiring the status of a (mainly economic) term, it has above all the position of a word used in various styles of the Polish language of the time, as evidenced by its presence in texts of the era, diverse in subject and genre, in three meanings: economic, mathematical, and axiological.

KEYWORDS: Polish language of the 18th century, lexeme *wartość*, *Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)* [KORBA], *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*